

NUME DE RUDENIE CU FLEXIUNE SPECIALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHĂ

GEORGIANA-ANDREEA OVAR

Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

În lucrarea de față ne propunem să ilustrăm situații în care numele de rudenie prezintă forme speciale, neregulate. Discuția vizează în special cazurile oblice.

Pentru redarea relației de genitiv-dativ în limba română veche recurge la mai multe modalități de exprimare. Genitiv-dativul poate fi marcat prin desinențe, prin articol enclitic sau proclitic, prin marca proclitică *lui* și prin prepoziții, dar și prin forme neregulate ale radicalului, diferite de formele de nominativ, acuzativ și vocativ.

Textele pe baza cărora am făcut analiza sunt reprezentative pentru secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Corpusul este alcătuit din texte originale, în cea mai mare parte laice, dar și din texte traduse (religioase). Pentru comparație, am recurs și la texte din faze ulterioare de evoluție a limbii (dincolo de secolul al XVIII-lea). În unele cazuri, am extras exemple din DADLR.

1. *M mâne, t tâne, fr âne* – forme specializate pentru cazurile oblice

În textele din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, unele nume de rudenie pot avea un radical comun pentru genitiv și dativ care diferă de radicalul comun folosit pentru nominativ, acuzativ și vocativ.

În limba română nu s-au conservat substantivele *mater*, *pater* din latina clasică, termeni care, etimologic, au aparținut limbii latine literare, juridice și oficiale. Pentru aceste noțiuni, s-au menținut formele din limbajul copiilor, care au aparținut limbii populare obișnuite, *mama-nis*, *tata-nis* (cuvinte mai expresive, cf. Tappolet 1895: 11-12 *apud* Scurtu 1966: 24).

Termenii *mam* și *tat* din latina populară s-au impus în română și și-au consolidat poziția (în locul lui *pater*, *mater* din latina clasică) probabil datorită coincidenței ei, în limba copiilor, cu formele slave corespunzătoare (Și mariov 1960: 13). Cele două forme prezintă în româna veche un radical neregulat: la nominativ-acuzativ și la vocativ se recunoaște radicalul *mam-* (*m m-*), iar la genitiv-dativ, singular și plural, radicalul este *m mân-*, *t tân-*, cu desinențele *-e* la singular și *-i* la plural¹.

Din punct de vedere etimologic, formele *m mâne*, *t tâne* fac parte din categoria numelor terminate în *-a*, *-anis*, fiind un rest vechi al substantivelor latinești imparisilabice. Ele au apărut încă din latina populară, fiind atestate în secolul al III-lea în Italia, în special la numele proprii. Se regăsesc și în alte limbi și dialecte romanice (Scurtu 1966: 28).

¹ Desinențele de singular și plural pot fi modificate prin acțiunea unor accidente fonetice.

Prin analogie, de la *frate* (< lat. *frater*, *-tris*), care nu avea în latina populară un radical neregulat, s-au diferențiat următoarele forme: nominativ-acuzativ *frate*, genitiv-dativ *frățene*, *frățene*, cu pluralul *frățeni*.

Radicalele neregulate au o distribuție extinsă, fiind atestate, pe de o parte, atât în texte originale, cât și în texte traduse, iar pe de altă parte, atât în româna veche, cât și în perioadele ulterioare de dezvoltare a limbii. Mai mult, s-a manifestat tendința de completare și de refacere a unei paradigme, ceea ce a dus la utilizarea radicalelor neregulate nu numai la cazurile oblice, ci și la nominativ-acuzativ. Uneori radicalele neregulate *m mână-*, *t tân-* se folosesc pentru pluralul tuturor cazurilor.

1.1. *Mam*, *mum*, *îm*, *m mână*

Termenul *mam* denumește femeia considerată în raport cu copiii ei, nume dat acesteia de către copii când își adresează sau când se referă la aceasta' (cf. DEX 1998). Pentru noi, astfel definit, în româna actuală, cea mai largă răspândire o are pe întreg teritoriul dacoromân de astăzi, are substantivul *mam*, cuvânt din graiul copiilor derivând din lat. *mamma*, încadrat în categoria I a fondului principal lexical (Graur 1954: 51, 74). În secolul al XVI-lea nu am înregistrat forma *mam*, în schimb, sunt atestate variante precum *mum*, *îm*, *mumână*:

- (1) *În pământă scu-me muma mea*. Psalt. Hur. 130
- (2) *Că tatăl meu înmă mea lăsară-me*. Psalt. Sch. 46
- (3) *Den mă ele mumaniei mele Dumnezeul meu e tu tu*. Coresi, Ps. Sl.-Rom. 104
- (4) *Își tie to oaminiă că acești igani sânt zeastre de la mumă-meă*. DÎR, 101
- (5) *Cine va iubi tatăl său sau muma mai vârtos de mine, nu e mie destoinic*. Texte Rom. (XVI), 205

De altfel, aceste variante sunt atestate nu numai în secolul al XVI-lea, ci în toată epoca veche și pe întreg teritoriul, cu numeroase exemple din aria nordică și din aria sudică:

- (6) *Ci bătrâna, muma lui craiu, n-au vrut acesta lucru să-l fac*. Ureche, 135
- (7) *Au sfătuit capetele o samă și au ales pre Chiupruliul, om cu hirea tare și vrăjmaș, -au grăit împotriva ei, îmmei împotriva ratului*. Costin, 178
- (8) *Adaos-au Pătru-Vodă cu muma -sa la biră 5 aspri*. CM I, 118
- (9) *Au trimis Costandin Bălcăneul cu hoțul meu te rugă de au adus pre feciorul lui răban-Vodă, din unde era cu muma -sa, de la satul lor de la Drăgănești*. CM II, 23

Forma *mumână* se explică prin influența labializatoare a celor doi *m*: lat. *mammanem* > *m mână* > *mumână* (Scurtu 1966: 31). Prin încrucișarea area lui *mumână* cu *mam* se explică varianta *mum* (DHLR II: 31), cu singularul refăcut din plural (CADE).

Printr-un accident fonetic, prin afereză, care a dus la dispariția silabei inițiale atunci când numele de rudenie are un clitic posesiv conjunct, au luat naștere formele *mă-ta*, *mă-sa* (scris uneori și sudat), a căror flexiune casuală se realizează pe afixul posesiv care face corp comun cu ele:

- (10) *Eu Iona cu Chihaia și cu femeia și cu feciorul lui Vas(i)lie Giurcă și cu mă-sa... de lei bătușă dămiei Statie abgeriului* (a. 1663). Iorga, S. D. VI, 84

- (11) *Chem nd pe m -sa Chiliiana, i-au dzis i lui: Toader Chilian.* Iorga, S. D. VI, 365
- (12) *Pe parte ce-au avut Umbrari iar di pe m sa, în Totoe ti, în stâlpul intii -au vândut-o Vasili Cucoranul r p osatului Cantemir-Vod .* Cond. Mavr. II, 335

Scurtu 1966: 31 explic variantele *îma, înma, înm -sa* (în unele texte, rotacizate la genitiv-dativ: *în m riei, m riei, m rii, mâre*) de la formele scurtate din *mam , m -ta, m -sa* cu ad ugarea unui *î* protetic. Aceste variante se g sesc atestate destul de des înc de la primele noastre texte, deopotriv în scrieri originale i în traduceri, în texte religioase i laice:

- (13) *Adec diîn f r -leage începutu-s, i în p cate n scu-me înma mea.* Psalt. Sch. 98
- (14) *Apropiindu-se tefan-Vod Tom ea de ar , Costantin-Vod cu îm -sa i cu fra ii s i au purces la le i i cu câ va i din boieri.* Costin, 58
- (15) *Sfâr it-o Dabijea-Vod , f r beseareci în multe locuri i besearica lui Sfetii Ioan, iar aicea în ora de îmm -sa f cut .* Costin, 94
- (16) *Au sf tuit capetele o sam i au ales pre Chiuprului, om cu hirea tare i vr jma , -au gr it împ r teas i, îmmei împ ratului.* Costin, 178

Ceea ce intereseaz în mod particular discu ia de fa este utilizarea radicalului neregulat *m mâne*¹ pentru cazurile oblice i a numeroase variante fonetice ale acestuia, atât pentru singular, cât i pentru plural: *den zg ul mumânre-mea* (Psalt. Hur. 103), *feciorul mumânrei sale* (Psalt. Hur. 129), *de zg ul mumânri-mea* (Psalt. Hur. 147), *den ma ele mumânrei meale* (Psalt. Hur. 203), *i ele mumânrei meale* (Coresi, Ps. Sl.-Rom. 103), *p catul mumânrei lui* (Coresi, Ps. Sl.-Rom. 469), *ma ele mumânrei* (Coresi, Tetr. 62), *mumânrei* (Moxa, 357/7).

Dup cum se constat , această form neregulat apare fie înso it de un un constituent cu valoare posesiv (de un adjectiv pronominal conjunct sau disjunct ori de un pronume personal în genitiv), fie f r un posesiv.

Pentru cazurile oblice, în aceea i condi ie a conjunc iei cliticului posesiv, se folose te forma *mâne-*, rezultat prin aferez de la radicalul *m mâne*:

- (17) *Omu iaste din firea m re-sa spre lume n scut.* Psalt. Sch. 336
- (18) *Partea m ne-me Nastasii, i de în iazul lui C r b (a. 1698).* Iorga, S. D. VI, 36
- (19) *Au r dicat Petru pe cel ce era olog din pântecele mâne-sa, lâng u a besearicii.* Antim, 61
- (20) *L-au dat mâne-sa s -l creasc , puindu-i numele Moisi.* Antim, 264
- (21) *Noi înc i-am înt rit cu această m rturie, ca s aib a- i st pâni mo ia din Totoe ti, parte mâne-sa, a Mierlii.* Cond. Mavr. II, 340
- (22) *Feciorii oim ri ii niciodat s n-aib cuvânt de r spus înpotriva zapisului mâne-sa -a lor.* Cond. Mavr. II, 448

Atunci când numele de rudenie este coocurent cu un adjectiv posesiv conjunct se manifest tendin a de p strare a unei flexiuni fixe a termenului de rudenie. Posesivul poate prelua desinen a de caz sau poate r mâne invariabil, sensul de genitiv interpretându-se în func ie de contextul lingvistic.

¹ Pentru etimologia formei, vezi *infra*.

1.2. *Tat*, *tatul*, *t tâne*

Termenul *tat* denumește ‘b rbatul care are unul sau mai mulți copii, b rbat considerat în raport cu copiii și i’ (cf. DEX 1998) și face parte, de asemenea, din fondul lexical principal al limbii române (Graur 1954: 54). Este atestat, alături de variantele *t tâne* și, mai rar, *t tân*, un singular refăcut după pluralul *t tâni* (cf. CADE) din cele mai vechi texte românești până în prezent. Despre *t tâni*, CADE spune că se întrebuintă în limba veche, mai ales la genitiv-dativ, cu adjectivele posesive (*meu*, *t u*, *s u*, *nostru*, *vostru*), dar și cu pronumele personale în genitiv *lor*. Astăzi formele *t tâne*, *t tâni* apar populare și dialectale.

Discutând formele masculine ale declinării în *-a*, DHLR II: 146-148 analizează situația substantivului *tat* care, la genitiv-dativ, prezintă o flexiune specială. Pe lângă forma *tat lui* (cu articol enclitic specific substantivelor masculine în genitiv-dativ, articol atașat unui radical regulat), regăsim *t tânelui*, *t tânelui* și *t tân(r)ului*. Formele care pot primi adjective posesive conjuncte sunt *t tâne* și *t tâni*, dar și alte variante fonetice: *t tânrului-s u* (Psalt. Hur. 125), *t t relui mieu* (Psalt. Sch. 309), *t tâne-meu* (Biblia, 75), *t tânului mieu* (Ps. Sl.-Rom. 605), *t târi*, *t tâni* (COD. VOR. 246).

Variantele fonetice ale lui *t tâne* pe care le-am înregistrat pentru cazurile oblice în corpusul de texte românești originale sunt: *moie a t tini-meu* (DÎR, 151), *sufletul t tine-s u* (DÎR, 165), *moartea t tâne-s u* (Costin, 51), *m n stirea t tâne-s u* (Costin, 201), *cet ile t tâni-s u* (Costin, 294), *partea t tâne-s u* (Iorga, S. D. VI, 24, a. 1665), *casa t tâne-s u* (Antim, 141), *avuuia t tâne-s u* (Varlaam, 18), *a t (t)ne-meu* (Iorga, S. D. VI, 63, a. 1713), *casa t t ni-miu* (Iorga, S. D. VI, 77, a. 1635), *parte tat ne-meu* (Iorga, S. D. VI, 84, a. 1663), *duhovnicul tat ne-s u* (Doc. Buc. 136, a. 1709), *surorii tat ne-mie* (Iorga, S. D. VI, 99, a. 1740), *casa t t ne-s u* (Iorga, S. D. VI, 171, a. 1800), *numile t t ni-s u* (Iorga, S. D. VI, 218, a. 1742).

Adugăm că la cazurile oblice se mai întâlnesc în româna actuală forma *tatei*, rezultat probabil prin analogie cu *mamă* cu care se aseamănă foarte mult sub aspect formal și fonetic¹.

În urma unor accidente fonetice, s-au creat variante de largă circulație mai ales în textele care se apropie de vorbirea orală: de exemplu, prin apocopă, constând în căderea uneiia sau a mai multor sunete aflate la sfârșitul unui cuvânt, a rezultat varianta *tat*. Apocoparea se realizează atunci când numele de rudenie este însoțit de clitic posesiv conjunct și afectează un cuvânt component al unei sintagme considerate prea lungi:

- (23) *Tat-s u l-au chemat Iane Surdul*. CMI, 172
(24) *i-i f cu zăpis cu mare legătură, cu a lui mâna scrisă, ca și-l aibă ca pre tat-s u*. CMI, 183

În afară de forma *tat*, *tat l*, atât în textele din Moldova, cât și în cele din țara Românească, se mai întâlnesc și forma *tatul*²:

- (25) *Au dat sam tatul fetii și mamei -sa*. Cond. Mavr. II, 188
(26) *Au dat sam că și-ar fi dat-o Dănilă, tatul lor*. Cond. Mavr. II, 292
(27) *Acești de mai sus scriși fiind nepotul de soră tatului j luitoriului acestuia* (a. 1761). Iorga, S. D. VI, 161
(28) *Zăci lei am dat chirie lui Costan de m-au dus și m-au adus, viind Donosie, tatul lui Chiriiaș, și mi-au adus zăpisile* (a. 1781). Iorga, S. D. VI, 165

¹ În corpusul parcurs pentru limba veche nu am găsit atestări pentru această variantă de genitiv.

² În aromână este înregistrată forma (rară) *tatu* (Papahagi 1963 apud Scurtu 1966: 20).

1.3. Frate, fr âne

În DHLR II: 147 se afirmă că, dintre substantivele care apar în declinările în -e, frate prezintă o flexiune specială, similară cu cea a substantivului *tat*. Prin analogie cu *m mâne*, *t tâne*, de la *frate* (<lat. *frater, fratensis*), care nu avea un radical neregulat în latină, s-au diferențiat formele: nominativ-acuzativ *frate*, genitiv-dativ *fr tâne*, *fr âne*, cu pluralul *fr âni*. În CADE, în legătură cu forma *fr ine*, este semnalată doar situația când este coocurent cu adjectivul posesiv *meu*, *t u*, *s u* și se întrebuintează la genitiv-dativ singular. La genitiv-dativ există și forma *fr ini*, atunci când este urmat de un adjectiv posesiv, conjunct sau disjunct.

În textele parcurse pentru româna veche am înregistrat următoarele variante fonetice: *s mân a frâ ini-s u* (Coresi, Tetr. 92), *pierea fr ine-s u* (Costin, 55), *trupul lui i al fr ini-s u* (Costin, 287), *sfatul fr ine-s u* (Neculce, 185), *lui P tru-Vod , fr ine-s u* (CM I, 119), *a fr âne-s u* (Neculce, 220), *a fr âni-s u* (Neculce, 375).

2. Observații asupra frecvenței radicalelor neregulate *m mâne*, *t tâne*, *fr âne*

În textele originale din limba veche, pentru cazurile oblice, se utilizează în mod consecvent radicalul, etimologic sau analogic, neregulat. Încă din secolul al XVI-lea, pentru unele substantive (masculine sau feminine) radicalul unor nume de rudenie are o formă de caz oblic diferită de cea de nominativ-acuzativ, după cum arată inventarul acestor ocurențe în DÎR, unde am înregistrat în 4 contexte radicalul neregulat.

În perioadele următoare de evoluție a limbii, aceste forme de genitiv-dativ sunt frecvent folosite. La Ureche au fost înregistrate de 7 ori. În Costin, având în vedere întinderea mai mare a scrierii, am înregistrat 29 de astfel de forme. În Neculce, am identificat 24 de forme. Formele de genitiv-dativ cu radical neregulat au fost atestate și la cronicarii munteni (în CM I și CM II) cu 10 ocurențe. La Amiras s-au înregistrat de 2 ori.

Formele *m mâne*, *t tâne*, *fr âne* vor fi treptat înlocuite de cele cu flexiune regulată de caz oblic, de aceea, frecvența lor este considerabil scăzută. De exemplu, din Iorga, Scrisori am extras o singură atestare:

(29) *C r i s-au g sit dup moartea fr ini-s u*. Iorga, Scrisori, 111

O observație importantă trebuie făcută în legătură cu distribuția radicalului neregulat în textele traduse, respectiv în textele originale din epoca veche de dezvoltare a limbii române. Astfel, în textele originale din perioada de care ne ocupăm, pentru cazurile oblice se utilizează numai radicalul neregulat.

În schimb, în textele traduse există două variante de redare a cazurilor oblice, cu pondere echilibrată: genitiv-dativul cu radical neregulat (30-31) este atestat în numeroase contexte, dar este utilizat în paralel cu forma regulată (32-35) din paradigma numelor de rudenie:

- (30) *Moisi au scris noao c cui va muri fratele i va r mâne muiarea iarî feciori nu vor r mânea, s ia fratele lui muiarea lui i s învie s mân a frâ ini-s u*. Coresi, Tetr. 92
- (31) *Oblicit fu de el de Irodiada, muiarea frâ ini-s u*. Coresi, Tetr. 104
- (32) *C tu e ti cinre me-au trasu de zg u, upov in a mea de la i a numeei meale*. Psalt. Hur. 103
- (33) *Ce vezi tercul ce iaste în ochiul fratelui t u*. Coresi, Tetr. 109

- (34) *Ascult , fie, i vezi i pleac ureachea ta i uit oamenii t i i casa tat lui t u.* Coresi, Ps. Sl.-Rom. 201
- (35) *A patra zi, trezvindu-se (sculîndu-se) din moartea lui, spuse aceeaa fratelui s u, împ ratului.* Cheia, 73

În concluzie, dac în textele originale din româna veche, pentru cazurile oblice, se utilizează exclusiv formele arhaice, neregulate, în schimb, în textele traduse, pentru exprimarea relației de genitiv-dativ se recurge în egal m sur la radicalul regulat și la cel neregulat, uneori chiar în cadrul aceluiași enunț sau la mic distanță :

- (36) *Mic era întru frații miei, și mai t r ru întru casa tat lui mieu, p tea oile t t relui mieu.* Psalt. Sch. 309
- (37) *Voi grâi i ce s -arî zice tâtâni-s u sau mumî-sa.* Coresi, Tetr. 58
- (38) *Zice omul tatâului sau mumâniei.* Coresi, Tetr. 85

3. *M mâne, t tâne, fr âne* – utilizare extinsă la nominativ-acuzativ

Ca normă generală în limba română veche, la cazurile oblice se utilizează radicalurile neregulate, în timp ce pentru nominativ-acuzativ și vocativ se recurge la paradigma regulată a numelor de rudenie:

- (39) *Acesta au omorât și pe tefan-Vod , și pe tat -s u, Constantin stolnic.* Neculce, 322
- (40) *Iar în locul lui Neculai-Vod venis frate-s u, Ioan-Vod .* Neculce, 322

Formele *m mâne, t tâne, fr âne* s-au moțenit/s-au creat pentru cazurile oblice, dar sporadic s-au extins, prin analogie, și la nominativ-acuzativ, unde s-a manifestat tendința de completare a unei paradigme. Extinderea analogică a radicalului neregulat este semnalată încă din româna veche, dar devine mai semnificativă ulterior, regându-se la nivel dialectal și popular.

Ceea ce interesează în mod particular această parte a lucrării este înregistrarea acelor contexte în care radicalul neregulat este folosit pentru a reda o relație de nominativ-acuzativ. Extinderea analogică a formelor *m mâne, t tâne, fr âne* de la cazurile oblice la cazurile nominativ-acuzativ demonstrează o încercare de refacere și de completare a unei paradigme, resimțită ca fiind deficitară .

Radicalurile neregulate ale celor trei nume de rudenie se utilizează și la nominativ-acuzativ atât în texte originale, cât și în texte traduse, ceea ce demonstrează că nu este vorba despre un fenomen izolat. Frecvența mai mare se înregistrează totuși în textele traduse:

- (41) *Derept-acea nu 3 t t ri, nece 3 fii, nece 3 duhure.* Psalt. Sch. 337
- (42) *Isaia prorocul c tr t tânrii vo tri gr i.* COD. VOR. 332
- (43) *Izb vitu-v de de arrta a voastr via de t tânri prid dit .* COD. VOR. 370
- (44) *i s cinstim p rin îi i mumânile noastre.* Coresi, Ev. 437
- (45) *C alalte mumâni, mai nainte pân nu nasc, nu se cade mum a zice lor.* Coresi, Ev. 494

Acese forme cu radical neregulat, utilizate în contexte de nominativ-acuzativ, sunt atestate și în texte originale încă de la cronograful lui Mihail Moxa, cel mai vechi cronograf

scris în limba română, realizat în anul 1620 de cîntărețul Mihail de la mîna stînga Bistrița la îndemnul superiorului său, episcopul Teofil de Râmnic, dar și ulterior, în CM II, în DRA¹:

- (46) *Al îi s întrecea s - s rute mumânile*. Moxa, 357/7
(47) *Acesta au n scut fecior cu Camero, muierea lui, carele au stătu om minunat ca i t tîne-s u, i învătă viteaz*. CM II, 229
(48) *S-au sculat cumnatu-meu i soru-mea di-au scornit pricină ca s împărim în doî ce ni-au rămas de la tatăl meu, din vicinii din igani i dintr-alte ce mi-au rămas de la tătăt n -meu i di a unui frate al nostru Ion* (a. 1724). DRA, 151.

4. *M mîne, t tîne, frîne* – dup 1800

Genitiv-dativul etimologic sau analogic al numelor de rudenie (*m mîne, t tîne, frîne*), particularitate continuând o tradiție a limbii vechi, este un fenomen activ în secolele următoare, dar cu o utilizare mai restrînsă. După epoca veche, după 1800, aceste forme se mai folosesc totuși în registrul popular și regional, iar exemplele sunt numeroase și se înregistrează: – în scrierile populare sau în materialele dialectale:

- (49) *Sus la steaua cea mai mare, Cămpistre te, popistre te Mîneci albe frate-s u, Guleră t tîne-s u*. Bârlea, B. 100
(50) *S te las mumân -mea*. Mat. Folk. 1264
(51) *Nu te-oi blăstăma mai rău, Ci te-ajung dorul meu La blidul t tîne-t u*. Bud. P.P. 32
(52) *Cum veni se a ez pe tron, la stînga t tîn -s u*. Stănescu, B. 144

– la autori cunoscuți:

- (53) *Bogdan, ca cel mai mare, ... au urmat t tîne-s u*. Incai, Hr. II, 220/29² în DLR
(54) *T tîn -mieu i-am scris cît am putut de m surat*. Kogălniceanu, S. 199³ în DLR
(55) *Ia acum carul cu boii frîne-s u i porne te*. Creangă, P. 46⁴ în DA

¹ În aceleași texte, radicalul neregulat este utilizat și pentru cazurile oblice: *Au murit încă cu vro 3 ani înainte t tîni-meu* (a. 1724). DRA, 151. *Au dzut în casa tatîni-miu* (a. 1735). DRA, 196. *L-au dat frîne-s u* (a. 1741). DRA, 221.

² Gheorghie Incai din Inca, *Hronica românilor i a mai multor neamuri, încât au fost ele a a de amestecate cu românii, cît lucrurile, întâmplările i faptele unora f r de ale altora nu se pot scrie pre în eles*. Din mai multe mii de avtorii, în cursul a 34 ani culeasă i după anii de la Nașterea Domnului nostru I[su]s H[ristos] alcătuit de ... [Tom.] I–III. În *Opere. Hronica românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. [București], Editura pentru Literatură. I: *Opere*, I, 1967; II: *Ibid.*, II, 1969.

³ M. Kogălniceanu, *Scrisori (1834–1849)*. Cu o prefață, un indice de lucruri, de nume proprii și de cuvinte de Petre V. Haneș. București, Institut de Arte Grafice și Editura „Minerva”, 1913.

⁴ Ion Creangă, *Povești*. În *Opere*, I. Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brîncuș. București, Editura Minerva, 1970.

De asemenea, este atestat nominativ-acuzativul numelor de rudenie în formă identică celei de genitiv-dativ etimologic sau analogic. În diacronie, frecvența formelor *m mâne*, *t tâne*, *fr âne* la nominativ-acuzativ devine chiar mai semnificativ față de epoca veche a limbii române și este înregistrat în secolele al XIX-lea și al XX-lea în registrul regional și popular sau la scriitori care valorifică aceste registre stilistice:

- (56) *Merg mumânile gemând i t tânii suspinând.* Jarnik-Bârseanu, D. 303
 (57) *Dar cartea cum era ? Scris , z u, cu mânilor, Bl st mam mumânile.* Jarnik-Bârseanu, D. 309
 (58) *i mi-i dor de prim vara S v d plugul arând ara Pogonici, boii mâncând, Mumâni cu prânzul venind.* I.C.R. IX, 1916, 248¹ în DLR
 (59) *Nu numai mumele doresc c s toria tin rilor, ci i tatânii.* Agârbiceanu, S. 97² în DLR
 (60) *Ruzalii era plecat la ora , iar t tâne-s u ... era dus Pi tevale.* L ncr njan, C. I, 9³ în DLR

Pentru fazele ulterioare românei vechi, în DA se precizează că, alături de pluralul *fra i*, se găsește și forma *fr âni*, creată pentru cazurile oblice, prin analogie cu *mumâni*, *t tâni* și înregistrat mai ales prin Bucovina, cu înțeles colectiv, poate ca să redea pe germ. „Geschwister”. Forma menționată apare însă și în context de nominativ-acuzativ, cu expresie de plural:

- (61) *Pove ti ... ce le ascultam noi, fr ini.* Sbiera, F. S. 21⁴ în DA
 (62) *Nu s-or potrivi fr âni între olalt .* Sbiera, P. 188/5⁵ în DA
 (63) *Ziua bun mi-am luat De la p rin i i fr ini, De la prieteni i vecini.* Marian, NU. 413⁶ în DA

De la acest plural s-a reconstruit un singular analog **fr ân** s.m. (cf. DA), întrebuintat foarte rar singular la nominativ-acuzativ, dar și la vocativ însoțit de un Posesiv:

- (64) *Când fr ânul l mai mic, l mai mic i mai voinic.* Teodorescu, P. P. 441
 (65) *Mitule, fr ânul mieu, Ce te doare a a greu.* Teodorescu, P. P. 684

¹ Ion Creangă, revistă de limbă, literatură și artă populară. Bârlad. 1908–1921. Exemplul, cules de T. Pamfile, este ilustrativ pentru registrul vechi și popular.

² Ion Agârbiceanu, *Strigoiiul*. În *Opere*, 12. Ediție apărută sub supravegherea autorului. [București], Editura pentru Literatură, 1986

³ Ion L ncr njan, *Cordovanii*. Roman. I–III. București, Editura pentru Literatură, 1963.

⁴ Dr. Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului*. Cernăuți, Tipografia Universitară în r. a lui R. Eckhardt, 1899.

⁵ *Povești populare românești*. Din popor luate și poporului date de Dr. Ion al lui G. Sbiera. Cernăuți, Editura Proprie, Tipografia Archiepiscopală, 1886

⁶ S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ. Edițiunea Academiei Române. București, Tipografia Carol Göbl, 1890.

5. *M mâne, t tâne, fr âne* – posibilități combinatorii

Din inventarul contextelor în care apar formele *m mâne, t tâne, fr âne* se constată că acestea sunt folosite în mod consecvent pentru cazurile oblice, conform normei generale din perioada cuprinsă între secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. De aici, de regulă, se atrage atenția asupra ocurenței radicalului neregulat cu adjective posesive conjuncte (cf. CADE), formele *m mâne, t tâne, fr âne* au fost înregistrate în structuri sintactice variate.

La genitiv-dativ, radicalul *m mân-, t tân-, fr ân-* este urmat de un clitic posesiv conjunct în toate atestările din textele originale (66-69), dar și în numeroase exemple extrase din texte traduse (70-73):

- (66) *De ce amu l satu eu cu sufletul miu ce iaste partea mea de ocin den Frumu ani s fie la mâna fr **ine-miu** Nedei. DÎR, 107.*
- (67) *Cumnatul ei, Manole, au cerut casa s-o st pâniasc el i s pl tiasc datorile fr **âne-s u**. Cond. Mavr. II, 361*
- (68) *Mergè i Ilie -Vod dup oasele t **tâne-s u** la îngropare, cu mult grij i fric de datornicii t **tâne-s u**. Neculce, 129.*
- (69) *Pre acesta mai vârtos Camilopardalul l-au nebunit, de vreme ce i-au dzis c sam n t **tâne-s u**, Brehnaci. Cantemir, Ist. II, 171*
- (70) *Fratele lui s -i ia muiarea i s scoale s mân a frâ **ini-s u**. Coresi, Tetr. 131*
- (71) *Avesalom s întrista i s mâhniia, c ci nu vedea fa a t **tâne-s u**. Cheia 122*
- (72) *C tr tinre-su arru<n>catu dentr-a ternut den zg ul **mumânre-mea**. Psalt. Hur. 103*
- (73) *Juc Ioan în pântecetele **mumâni-sa**. Coresi, Ev. 493*

Radicalul neregulat poate fi însoțit și de un adjectiv pronominal posesiv disjunct (74-78) sau de o formă independentă de pronume personal în genitiv de persoana a III-a (79-83), dar această situație se înregistrează exclusiv în textele traduse:

- (74) *Me-a<i> <l>uat den ma ele **mumânriei meale**. Psalt. Hur. 203*
- (75) *P tea oile t t **relui mieu**. Psalt. Sch. 309*
- (76) *Tu e ti ce r pitu-m-ai de ma e, upov in a mea de i ele **mumânriei meale**. Coresi, Ps. Sl.-Rom. 103*
- (77) *Cu veselie juca în ma ele **mumânriei sale**. Coresi, Ev. 495*
- (78) *Grâi **mumânriei sale**: Muiare, iați fiul tău. Coresi, Tetr. 164*
- (79) *Ia se duse, zise **mumânriei ei**. Coresi, Tetr. 83*
- (80) *Prea cu slav învise-l i-l deade el **mumânriei lui**. Coresi, Ev. 346*
- (81) *i-l deade el **mumânriei lui**. Coresi, Ev. 347*
- (82) *Fata-l deade **mumânriei ei**. Coresi, Ev. 541*
- (83) *Aceasta duse-se, zise **mumânriei ei**. Coresi, Ev. 545*

În textele traduse, radicalul neregulat poate fi însoțit de clitic reflexiv conjunct cu valoare posesivă, structură care nu se mai regăsește în limba română actuală:

- (84) *Cel ce întru **ma ele mumânriei-** juca-se i se închină lu, cum nu se vrea teame cu bun -govire a boteza f c toriul a toate ? Coresi, Ev. 509*
- (85) *i se veselindu-se duse-l ceii **prea-f r -de-leage mumânriei-** . Coresi, Ev. 547*

Tot în textele traduse, se înregistrează contexte în care numele de rudenie cu radical neregulat nu sunt însoțite de o formă de posesie (conjunct sau disjunct), dar sensul de posesie se recuperează din situația de comunicare:

- (86) *Ea se duse, zise mumâniei.* Coresi, Ev. 541
(87) *Cînc nu i era destul ceii mumâni spurcat uciderea dreptului.* Coresi, Ev. 547
(88) *De în ma ele mumâniei nâscu-se a a.* Coresi, Tetr. 62
(89) *Zice omul tatălui sau mumâniei.* Coresi, Tetr. 85

6. Concluzii

În general, în lucrările bibliografice consultate, se atrage atenția asupra specializării radicalelor neregulate pentru cazurile oblice și asupra utilizării lor în concurență cu un clitic posesiv conjunct. Pe baza corpusului făcut, am constatat însă că radicalele neregulate au o întrebuințare mai largă, fiind atestate în tipare sintactice variate. În textele originale, radicalul neregulat apare întotdeauna cu un clitic posesiv conjunct (adjectiv pronominal posesiv) care rămâne invariabil și care blochează flexiunea substantivului de rudenie (*casa mumâne-mea*). În schimb, în textele traduse formele cu radical neregulat au o mai mare disponibilitate combinatorie cu un Posesiv: pot fi însoțite și de o formă independentă de adjectiv posesiv (*ma ele mumâniei sale*) / pronume personal în genitiv (*zise mumâniei lui*) / clitic pronominal reflexiv (*ma ele mumâniei-*). Într-o structură cu semnificație de posesie, numele de rudenie este capabil să formeze genitiv-dativul prin forma lui specială, fără a fi nevoie de alte marcaje specifice cazurilor oblice (*zice mumâniei*).

Radicalul neregulat este atestat în toată perioada veche, în toate tipurile de texte, dar am identificat particularități de actualizare în context în funcție de natura textului (original sau traducere). În textele originale, pentru cazurile oblice, se folosește exclusiv radicalul neregulat, întotdeauna însoțit de un clitic conjunct. În schimb, textele traduse pun în evidență concurența a două forme de redare a cazurilor oblice: prin radicalul neregulat (*casa mumâniei*) și prin flexiunea obișnuită a numelui de rudenie cu radical regulat (prin desinențele și afixe: *casa tatălui său*).

În plus, am constatat că, deși funcția de bază a radicalelor neregulate este de a exprima cazurile oblice pentru care au fost moștenite/crete, se manifestă tendința de completare și de regularizare a paradigmei prin extinderea utilizării lor la nominativ-acuzativ.

Formele *m mîne*, *t tîne*, *fr âne* sunt atestate în număr mare de-a lungul întregii epoci vechi, deopotrivă în texte traduse și în originale, dar și în perioadele următoare din evoluția limbii (conservate în registrul popular și dialectal). În româna actuală sunt totuși în regres comparativ cu *tat* sau *mam*.

CORPUS I SIGLE

Amiras = *Cronica anonimă a Moldovei. 1661–1729. (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu. București, Editura Academiei Române, 1975.

Antim = Antim Ivireanul, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Trempel. București, Editura Minerva, 1972.

Bârlea, B. = *Balade, colinde și bocete din Maramureș*. Culese de Preot Ion Bârlea. În *Literatură populară din Maramureș*. I. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Iordan Datcu. [București], Editura pentru Literatură, 1968.

Biblia = *Biblia adec dumnezeiască scriptură a legii vechi și a ceii noao*, toate care s-au tălmăcit de preșcolarii limbii elinești în limba elinească preînlesul limbii românești. Acum întărit s-au tipărit românește, supt stăpânirea

- preaîn l atului împ rat a romanilor, Fran isc al doilea, craiului apostolicesc, mare prin ip al Ardealului i cealealte ... În Blaj, la Mitropolie. Anul de la na terea lui Hristos 1795. [Traducere de Samuil Micu]. Edi ie jubiliar . Cu binecuvântarea Î. P. S. Lucian Mure an, mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000
- Bud, P. P. = *Poezii populare din Maramure* . Adunate de Tit Bud. Bucure ti, 1908.
- Cantemir, Ist. I, II = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglicific* (în dou volume), edi ie îngrijit , note i glosar de Ion Verde i P.P. Panaitescu. Colec ia „Biblioteca pentru to i”, Editura Minerva, Bucure ti, 1978.
- Cheia = Ioannykij Haleatovskij, *Cheia în elesului*. Edi ie, indice de nume i glosar de Rodica Popescu. Bucure ti, Libra^R, 2000.
- CM I, II = *Cronicari munteni*, texte selectate, studiu introductiv, note i glosar de Liviu Onu, Editura tiin ific , Bucure ti, 1970.
- COD. VOR. = *Codicele vorone ean*. Edi ie critic , studiu filologic i studiu lingvistic de Mariana Costinescu. Bucure ti, Editura Minerva, 1981.
- Cond. Mavr. II = *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Edi ie cu introducere, note, indici i glosar alc tuit de Corneliu Istrati. Vol. II. Ia i, Editura Universit ii Alexandru Ioan Cuza, 2008. Vol II.
- Coresi, Ev. = Diaconul Coresi, *Carte cu înv tur (1581)*, publicat de Sextil Pu cariu i Alexie Procopovici. Vol. I. Textul. Bucure ti, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914.
- Coresi, Ps. Sl.-Rom. = Coresi, *Psaltirea slavo-român (1577) în compara ie cu psaltirile coresiene din 1570 i din 1589*. Text stabilit, introducere i indice de Stela Toma. [Bucure ti], Editura Academiei, 1976.
- Coresi, Tetr. = *Tetraevanghelul tip rit de Coresi*. Bra ov, 1560–1561, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la M nice ti*, 1574. Edi ie alc tuit de Florica Dimitrescu. Bucure ti, Editura Academiei, 1963.
- Costin = Miron Costin, *Opere*. Edi ie critic cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice i glosar de P. P. Panaitescu, Bucure ti, 1965, Editura Tineretului.
- DÎR = *Documente i însemn ri române ti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit i indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioni , Alexandru Mare i Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mare . Bucure ti, Editura Academiei, 1979.
- Doc. Buc. = *Documente privitoare la istoria ora ului Bucure ti (1634–1800)*. Publicate de George Potra. Bucure ti, Editura Academiei Române, 1982.
- DRA = *Documente privind rela iile agrare în veacul al XVIII-lea*. Vol. II: *Moldova*. Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Cornel Istrati, Bucure ti, Editura Academiei Române, 1966
- Jarnik-Bârseanu, D. = *Doine i strig turi din Ardeal* date la iveal de Ioan Urban Jarník i Andrei Bârseanu. În *Doine i strig turi din Ardeal*. Edi ie definitiv (studiu introductiv, inedite, note i variante) de Adrian Fochi. Bucure ti, Editura Academiei, 1968
- Iorga, Scrisori = *Scrisori de negustori tip rite cu o prefa pentru Sfatul negustoresc de Nicolae Iorga*, Bucure ti, 1925
- Iorga, S. D. VI = N. Iorga, *Studii i documente cu privire la istoria românilor*. Vol. VI, Bucure ti, Editura Ministeriului de Instruc ie, 1904.
- Mat. Folk. = *Materialuri folkloristice*. Culese i publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor i Învmântului Public prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Volumul I (*Poesia poporan* , p r ile I–II). Bucure ti, Tipografia Corpului Didactic, C. Ispirescu i G. Br t nescu. 1900.
- Moxa = Mihail Moxa, *Cronica universal* . Edi ie critic , înso it de izvoare, studiu introductiv, note i indici de G. Mih il . Bucure ti, Editura Minerva, 1989.
- Neculce = Ion Neculce, *Letopise ul rii Moldovei i O sam de cuvinte*. Edi ie îngrijit , cu glosar, indice, i o introducere de Iorgu Iordan, Bucure ti, 1955, Editura de Stat pentru Literatur i Art
- Psalt. Hur. = *Psaltirea Hurmuzaki*. [Vol.] I–II. Studiu filologic, studiu lingvistic i edi ie de Ion Ghe ie i Mirela Teodorescu. Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005. I: Textul. Facsimile. II: Indice de cuvinte de Rovena enchi.
- Psalt. Sch. = *Psaltirea scheian* . Publicat de prof. I. Bianu. Tomul I: *Textul în facsimile i transcriere cu variantele din Coresi (1577)*. Edi iunea Academiei Române, Bucure ti, Tipografia Carol Göbl, 1889.
- St ncescu, B. = *Basme*. Culese din gura poporului de Dumitru St ncescu. Bucure ti, Ig. Haimann, Librar-editor, 1892.

- Teodorescu, P. P. = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de George Antofi. București, Editura Minerva, 1982.
- Texte Rom. (XVI) = *Texte române ti din sec. al XVI-lea*. Sub coordonarea lui Ion Gheție. București, Editura Academiei, 1982.
- Ureche = Grigore Ureche, *Letopise ul rîi Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. PANAITESCU. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- Varlaam = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*. [Ediție îngrijită de J. Byck]. București, Editura Fundațiilor, 1943.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Mioara (coord.), 2007, *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- CADE = I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu. București, Editura „Cartea Românească”, [1926–1931].
- Cazacu, Boris, 1947, „Remarques sur l’emploi des adjectifs possessifs en roumain”, în *Bulletin linguistique*, XV, p. 95-102.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul II. Partea I: *F–I*. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- DHLR = Densusianu, Ov., *Histoire de la langue roumaine*, Paris, vol. I-II, București, 1901-1938.
- Diaconescu, Paula, 1966, „Declinarea cu «articol definit» proclitic în limba română. Genitiv-dativul substantivelor comune, nume de persoană”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XVII, 5, p. 555-566.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihail. București, Editura Academiei. Tomul VI. Litera *M*: 1965–1968; Tomul XI. Partea a 2-a și a 3-a. Litera *T*: 1982–1983.
- Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521 – 1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- GALR 2008 = Gușu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*; II, *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- Graur, Al., 1954, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei R.P.R.
- GR = Pană Dindelegan, Gabriela (ed.), *The Grammar of Romanian* (în curs de apariție, estimat 2013), Oxford University Press.
- Papahagi, Tache, 1963, *Dicționarul dialectului aromân*, București.
- Scurtu, Vasile, 1966, *Termenii de înrudire în limba română*, Editura Academiei, București.
- Si mariov, V.F., 1960, *Limbile romanice din sud-estul Europei și limba națională a RSS Moldovenești*, Chișinău.
- Tappolet, Ernst, 1895, *Die romanischen Verwandtschaftsnamen*, Strassburg, Karl J. Trübner.

KINSHIP NOUNS WITH SPECIAL INFLECTION IN OLD ROMANIAN

(Abstract)

This paper describes situations in which some kinship nouns present special, irregular forms for oblique cases in old Romanian (*m mîne* ‘mother’, *t tîne* ‘father’, and *fr âne* ‘brother’). These irregular radicals have extended their use to the nominative and accusative. Moreover, they were used consistently in the old stage of the language but they were also attested after 1800 in the popular speech and in regional varieties of the language.